ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Др. МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ

МИХАЙЛО ПАВЛИК

ЙОГО ЖИТТЄ І ДІЯЛЬНІСТЬ

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

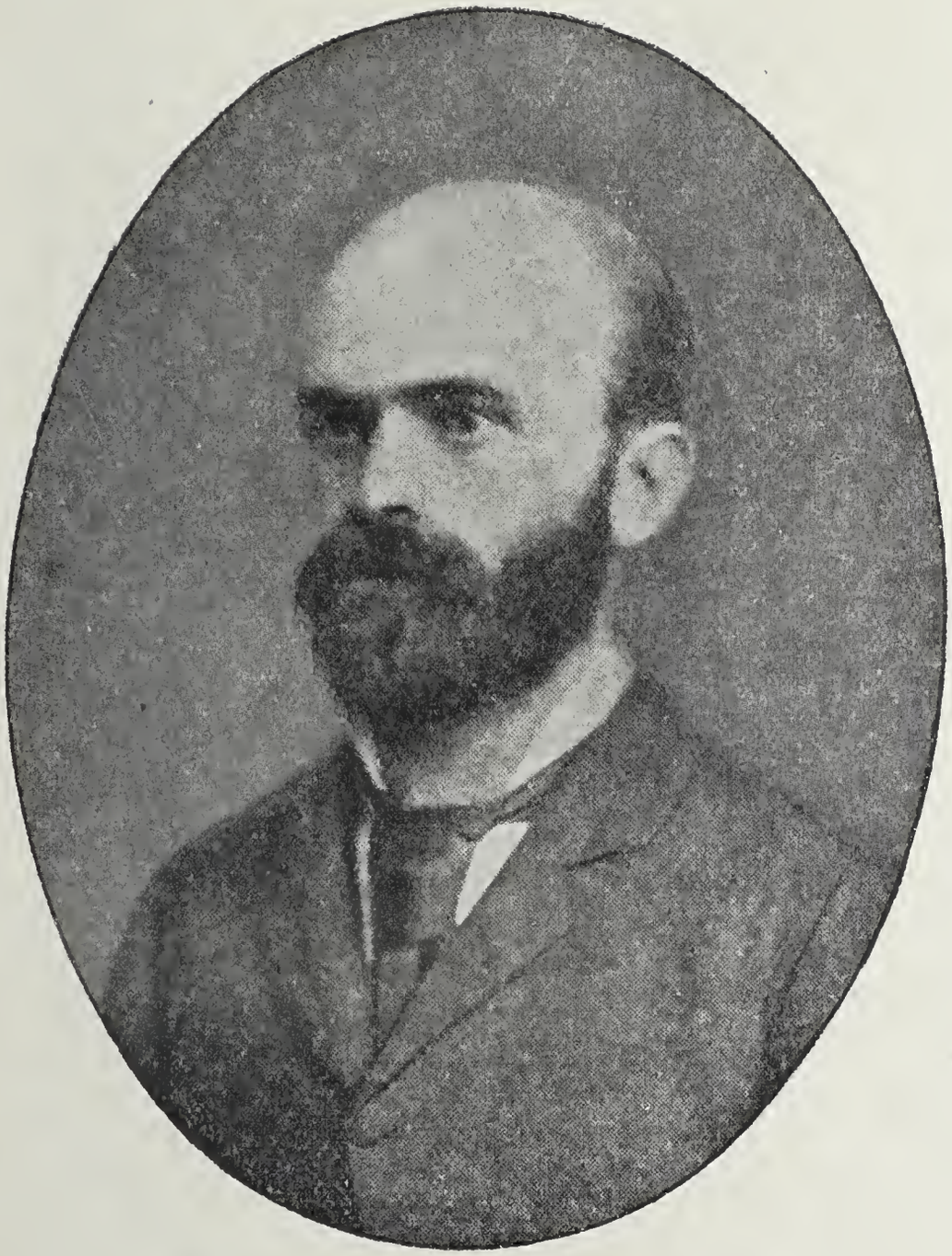

МИХАЙЛО ПАВЛИК

(1853 ^{17}/IX—1915 ^{26}/I)

Знимка з часу побуту в Швайцарії.

I.

Від уродження до перших років університетських студій. — Приналежність до „Академичного Кружка“. — Думка про громадські справи й початки громадянської дїяльности.

Михайло Павлик родив ся 17 вересня 1853 р. в селї Монастирську, передмістю містечка Косова, в небагатій селянській сїмї. Народню школу скінчив у Косові, низшу ґімназію в Коломиї, вищу ґімназію й університет (фільософічний видїл) у Львові, удержуючи ся під час науки власною працею — приватними лекціями.

В університетї вступив до товариства „Академическій Кружокъ“ і був співробітником видаваної сим товариством газети „Другъ“.

Тут помістив у 1874 р. першу свою друковану річ, віршик „Прийди, весно, прийди, свята“, який в композиції о. Віктора Матюка довго співали по українських концертах в Галичинї.

Одначе москвофільський напрям, який панував в „Акад. Кружку“, захопив Павлика тільки дуже поверховно. Видко се з його листу до Драгоманова з 20 квітня 1876 р., де він описує свої думки від часу, як став приходити до свідомости.

„Давно вже бажав я — пише він там — познайомити ся з мудрою, живою і щирою людиною. Оттак бувало ходжу як затроєний по попах, та де менї в голові їх забави, коли мене все в серце кололо життє їх домів: то я, засумувавши ся серед танцїв і реготу, сиджу собі в кутику й думаю над тим, чого я не виніс зі школи. А та думка перебігала цїле моє життє і губила ся в дитинстві, де мене тулило до себе не таке тепле серце, як ті воскові ляльки, що нїчого більше не знають, тільки вбирати ся, бляшшувати ся, скакати, реготати ся, їсти, спати й не бачити нїкого в світї понад себе. Гуляють, пють та й ще сміють ся з тої ровти, що часом зазирає

у вікно, як бенкетують за їх гроші пани. По бенкетї-ж та скаклива панночка паплюжить мужиків і бє слуги в лице. Уся така поведінка нашої галицької шляхти з робочим бидлом болїла мене, дуже болїла, бо хто-ж видержить, як тата його й маму мішають з болотом! Над сим я задумав ся, чи має воно так бути. Школа менї про те не сказала ні словечка, одна тільки мучила ся моя думка, то угинаючи ся, то підносячи ся в гору...

„З гадкою заговорити про хлопів між тими, що з них колись має вийти інтелїґенція, вступив я в „Акад. Кружокъ“. Усї мої змагання кінчили ся непримиреною ворожнечею до мене всїх тих, з котрими я говорив явно й без милосердя. З болючим серцем відїхав я до дому (на великі вакації 1875 р.) і думав над тим, якби зреалїзувати те, до чого мене так тягло.

„Тодї вже було товариство ім. Качковського. Я ще в 1874 р., таки зараз по матурі, був на перших зборах товариства й тут мене втїшив трохи Наумович, що по людськи заговорив до хлопів і про хлопів, — але-ж бо, думаю собі, все перейде в руки попів, ремесло котрих не позволить говорити про хлопа, й вийде з усеї попівської просвіти одна чиста деморалїзація хлопів.

„Тут бачив я, що конче треба науки всїм хлопам, треба, щоб всї ихали ся до школи; але перше виробити би в них свідомість, що й вони люде, що й їм можна, навчивши ся, лїпше в світї жити, І от що я придумав: віднести ся просто до галицьких хлопів, надрукувати для них євангеліє їх мовою, щоб звідти пізнали тільки те, чого не могли бачити в обходї галицької інтелїґенції з ними. Якби вже се, то й хлопські дїти певне вже всї ходили-б до школи, а потім можна-б писати колись і не попівську лиш лїтературу. І не повело ся менї“.

Перші збори москвофільського „Общества имени Михаила Качковского“, про які згадує Павлик, були в лїтї 1874 р. в Коломиї. На других зборах сього товариства, які були в серпнї 1875 р. в Галичі (на них був і Драгоманів), Павлик виступив з внесенням про „зладженнє св. Письма до потреби народа в Галичинї“ (лист Павлика до Драгоманова з 10 квітня 1876), яке очевидно перепало.

В листї, часть якого наведена вище, пише Павлик, що думку перекладу св. Письма піднїс був також в „Ак. Кружку“, але назвали його „дурним фанатиком, що всього хоче не на часї“.

Сей лист був писаний уже тоді, як Павлик попав під вплив ідей Драгоманова, отже дещо з того, що він подає за свої давнїйші думки, може треба приписати тому впливови. Та в кождім разї до думок про простий народ і про потребу св. Письма для нього додумав ся Павлик ще до свого знайомства з Драгомановим. Значить, його москвофільство могло бути тільки формальне через приналежність до ґрупи молодїжи, яка зоставала ся під москвофільським впливом.

II.

Знайомство з Драгомановим. — Розвиток під впливом Драгоманова. — Відчит про потребу етнографічно-статистичної роботи в Галичинї. — Арештування й засуд за соціялїзм.

З Драгомановим познайомив ся Павлик з початком 1876 р., коли той, рішивши ся стати полїтичним еміґрантом, переїздив через Львів до Відня.

Та ще передтим попав Павлик під вплив ідей Драгоманова, читаючи в „Друзї“ його перший і особливо другий лист (третїй лист Драгоманова до редакції „Друга“ походить вже з часу, як Павлик особисто познайомив ся і переписував ся з Драгомановим). Про вражінне сього другого листу Драгоманова читаємо в наведенім листї Павлика:

„Не знаєте, як я втїшив ся, прочитавшп його; кажу Вам, що аж сплакав я з радости, що преціиь найшла ся в ученім світї така щира душа, що бажаючи добра пониженому хлопови, без милосердя бє всїх ворогів його тяжких, що одурюють його розум і не пускають до науки, щоб ловити рибу в каламутній водї. Ваші всї думки так менї припали до серця, що я вже не попущу ся того, над чим я думав і терпів“.

З молодїжи, що з нею познайомив ся Драгоманів під час згаданого переїзду через Львів, найбільше під його ідейний і особистий вплив попав Павлик. Між ними завязала ся переписка. Павлик став серед молодїжи найревнїйшим проповідником думок Драгоманова.

В сїм характерї проповідника нових думок серед молодїжи виступив Павлик на вечерницях в память Маркіяна Шашкевича у Львові 24 червня 1876 р. з відчитом п. з. „Потреба етноґрафічно статистичної роботи в Галичинї“, який появив ся друком в „Друзї“, чч. 13—16 з 1876 р.

2*

Ціль сього відчиту була прихилити інтеліґенцію до селян, і то далеко поза саму етноґрафію. У відчиті піддано критиці діяльність тодішніх партій і висловлено необхідність звернути ся до студій над народом, щоб пізнати, чого йому треба та в якім напрямі вести працю для нього. Між инш. читаємо там:

„Молодіж має тепер зробити як найшвидше те, чого не зробила досі інтеліґенція; має не тільки позаписувати все, що народ знає співати й оповідати, але має вона анатомічно вистудіювати наш народ. З такої праці покажеть ся, що церковщина висить над нашим народом, як те грізне фатум, від котрого, видить ся, ніхто його не заступить, так, що прийшло-б незабаром згинути йому морально; але та сама праця відкриє нам в серці самого народу не невільницький принцип, що велить гнути шию й розум перед першим ліпшим диктатором-крикуном, але покаже нам така робота думку нашого народу до волі, до рівности всіх, до науки...

„Етноґрафія скаже нам, що потреби нашого народу далеко більші ніж та мудрість, котру виносимо з теперішнього устрою шкіл; вона нам покаже, яких нам европейських гадок хапати ся, щоб двигнути наш народ...

„Етноґрафічна праця покаже нам, що Галичина й Україна одно; вона взможе українську літературу через те, що наша література при гарячій нашій роботї стане незабаром реальною, живою; вона викличе і в нас, як уже викликала на Україні, тисячу поборників народнього діла; вона піднесе й тут і там народ, проти думки котрого нїчого злого не устоїть, а все піде до волі, до рівности кождої людини на землі...

„Нехай буде, що та мова, яку звуть малоруською, стільки й значить, що в серцях 17-и міліонів, але-ж уже велику зробить вона нам і світови услугу, коли перекажемо на нїй усю добру науку нашому темному й голодному братови і коли ми, маючи за собою увесь малоруський народ, виборемо їй разом з ним таке місце на світі, яке колись вибороти мусить совість і думка усїм темним робочим масам не лише в Европі, але й на цілій землі".

Не знаємо, чи Павлик справді вірив у таку „всемогутність етноґрафії", чи швидше етноґрафії вжив він свідомо яко способу в такій формі голосити нові думки. В кождім разї зустрічаємо тут думки про національну єдність цілої української землі, про волю й рівність усіх людей, про шкідливість церковщини, про новий лад на світі та про вибореннє укра-

їнському народови належного місця в тім новім ладї. Є се думки, які, скристалїзовані, лягли в основу радикального руху.

Той самий відчит читав Павлик також у львівській гр.-кат. духовній семинарії студентам теольоґії і — як пише до Драгоманова (в листї з 27 червня 1876 р.) — він знайшов прихильне прийняттє.

Протягом 1876 р. звязки між Драгомановим і Павликом ставали щораз близші. За гроші, які мав Драгоманів на громадські справи, Павлик навіть винаймив мешканнє, яке мало служити на склад українських соціялїстичних видань; сюди мали заїздити однодумці Драгоманова в переїздї через Львів і т. д. Словом, Павлик став у Львові чимсь в родї головного представника тих ідей і тої працї, яку збирав ся вести Драгоманів.

Се звернуло на Павлика особливу увагу поліції. Його з початком сїчня 1877 р. арештовано, продержано $2^1/_2$ місяця в слїдчім арештї й засуджено за якусь дрібну провину на тлї зносин з Драгомановим на 8 днїв арешту.

В лїтї того самого 1877 р. Павлика арештували другий раз, разом з Франком і цїлою редакцією „Друга“. Сим разом по довшім слїдчім арештї Павлика засуджено на три місяцї вязниці за приналежність до міжнароднього тайного соціялїстичного товариства.

III.

Під прапором соціялїзму. — „Громадський Друг“, „Дзвін“ і „Молот“. — Оповідання Павлика. — Нові процеси й кари. — Виїзд до Женеви.

Вийшовши з вязниці, Павлик при співробітництві Франка почав видавати журнал „Громадськиј Друг“, який мав стати орґаном української соціялїстичної ґрупи. Павлик підписував „Громадськиј Друг“ як видавець і відповідальний редактор. Коли вихід журнала унеможливила прокураторія конфіскатами, яко продовженнє його вийшли ще збірки „Дзвін“ і „Молот“.

Крім редакторської й публїцистичної працї Павлика в сім видавництві містить ся також головна його белєтристична творчість: його оповіданнє „Юрко Кулпків“ („Гр. Друг“, кн. I. за квітень 1878), „Ребенщукова Тетяна“ („Гр. Друг“, кн. II. за май 1878) і „Пропащий чоловік“ („Молот“).

„Юрко Куликів“ — се коротке оповіданнє про селянина, який збожеволів у війні з Італією і так пів-божевільний коротає свій вік. Оповіданнє перейняте виразною антимілітаристичною тенденцією.

„Ребенщукова Тетяна“ — се оповіданнє про гірку долю молодиці, яку батьки присилували вийти замуж за нелюба. Перейняте воно тенденцією проти неволї в подружю.

Найбільше з сих оповідань — се „Пропащий чоловік“. Описані в нім спомини студента університету, сина священика, про дотеперішнє житте. В сій формі споминів, які пересувають ся перед духовими очима героя оповідання, автор малює відносини священика до селян, шкільні відносини в Коломиї, коломийське віче, на якім заложено „Общество им. Мих. Качковского“, та друге москвофільське віче в Галичі (1885), епізоди з життя українських і москвофільських студентів у Відні. Малюнок вийшов дуже чорний; полїтична тенденція автора перешкодила йому держати ся артистичної міри.

В своїм „Нарисї історії українсько-руської лїтератури“ каже Франко про сї оповідання, що вони „дуже ориґінальні і при всїх хибах композиції дуже цїнні з лїтературного боку“. Для досліднika тих часів вони цїкаві чим иншим: яко документ поглядів і настроїв тодїшнїх перших апостолів соціялїзму серед українського громадянства.

На сих оповіданнях урвала ся белєтристична творчість Павлика. Після них помістив він в женевській періодичній „Громадї“ початок повісти з гуцульського життя п. з. „Вихора“, одначе, як видко з його листів, не викінчив її, хоч багато працював над нею і привязував до неї велику вагу (між ин. думав видати її в московськім і нїмецькім перекладї). Пізнїйше не вертав уже до белєтристики.

Як сказано, „Гром. Друг“ прокураторія випуск за випуском конфіскувала, а також виступила з карним процесом проти Павлика. На розправі, яка була 28 вересня 1878 р. перед судом присяжних у Львові, на основі рішення присяжних (9 голосів „так“, 3 голоси „нї“) засуджено Павлика за „неморальну тенденцію в оповіданню „Ребенщукова Тетяна“ на 6 місяців строгого арешту.

Крім сеї кари ждали ще Павлика процеси за „Дзвін“ і „Молот“, які при тодїшнїм настрою властей і громадянства були-б принесли йому нові кари. Не чуючи ся в силах видержати стільки вязничних кар, Павлик з кінцем сїчня 1879 р. виїхав до Женеви.

IV.

В Женеві.

В Женеві перебув Павлик три роки, 1879—1881.

Тут видавав Драгоманів „Громаду“ й инші українські соціялїстичні видання. В сій праці мав взяти участь також Павлик.

При кінці 1880 р. „Громаду“, яка досі виходила неперіодично як „українська збірка“, перемінено в „українську часопись“, яка мала виходити раз на два місяці. Перше число вийшло за падолист-грудень 1880 р.; опісля вийшло тільки ще друге число.

В першім числї „Громади“— „української часописи“ оголошено програму, під якою підписані — як редакційний комітет видавництва — Михайло Драгоманів, Михайло Павлик і Сергій Подолинський. Ся програма, як і програмове становище неперіодичної „Громади“, приймає за свою основу соціялїзм анархістичного напряму *).

Поза працею в „Громадї“ виповняли життє Павлика на еміґрації звичайні інтереси політичного еміґранта. Він удержував політичну й особисту переписку з однодумцями в краю, особливо з Франком і своїми сестрами, Анною й Параскою, з яких особливо перша під впливом брата пристала цїлою душею до нового руху, за що витерпіла чимало тюрми та злиднїв.

В паперах Павлика знаходимо чимало документів, які свідчать про його відношенне на еміґрації до галицьких справ, — як лист до редакції львівської „Правди“ в оборонї Драгоманова, уваги про галицьке попівство, уваги про українську мову й правопись, друкований лист до людей, „друкований лист до всїх Русинів в Галичинї“, „Конституція чи безправє? Явний лист до о. Озаркевича, посла до віденської державної думи з коломийського, косівського й снятинського повіту в Галичинї“ (з приводу переслїдувань сестер Павлика Анни й Параски), відозва „до христіянського тай жидівського люду на Українї“, лист Драгоманова й Павлика до Юлїяна Романчука, редактора „Батьківщини“ (з предложенєм письменської та грошевої помочи, коли „Батьківщина“ буде проводити думки, близькі авторам листу) і т. ин.

---

*) Докладно про се в моїй працї: Українське національне питанне в творах Михайла Драгоманова. 1915.

З сих документів „Друкований лист Михайла Павлика до людей“ (з датою 20 жовтня 1880) оповідав про початки українського соціялїзму, про львівські арештування, про виїзд Павлика до Женеви, про українські соціялїстичні видання в Женеві, про переслїдування родини, особливо сестер Павлика, про те, як селяне повинні ставити ся до переслїдування за соціялїзм, — все те в формі листу Павлика до селян з його рідного села й околиці. Сей лист справдї надруковано й прислано до Галичини для дальшого ширення, одначе його не ширено, як з огляду на тодїшні важкі полїтичні відносини, так і тому, що галицькі однодумцї Павлика, особливо Франко, не годили ся зі змістом листу.

„Друкований лист до всїх Русинів в Галичинї“, з датою 19 падолиста 1880 р., був призначений до відчитання на вічу, яке мало відбути ся у Львові 30 падолиста 1880 р. В сїм листї Павлик представляє свою полїтичну програму. Сього листу не друковано анї не вислано на віче.

Живучи серед російської й польської еміґрації, Павлик (подібно, як Драгоманів) на зборах, відчитах і т. ин. обстоював українську справу перед російськими й польськими полїтичними еміґрантами, які, хоч і соціялїсти, дивили ся на українську справу очима урядової Росії та шляхетської Польщі. Дебати на сю тему доводили до гострих конфлїктів.

Писав Павлик про український соціялїстичний рух також у видавництві „Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Politik“, яке виходило в Ціріху під редакцією нїмецького соціялїста Едварда Бернштайна.

Працював також для заробітку в журналї „Вольное Слово“, який виходив тодї в Женеві при близькій участи Драгоманова.

V.

Поворот до Галичини. — Старі кари й новий процес. — Літературні заробітки. — Праця „Про руcько-українські читальнї“. — Проби спільної працї з народовцями. — Редаґуванне „Батькївщини“. — Останне арештуванне.

Ставало щораз яснїйше, що в Женеві широкої працї для українського соціялїзму не буде можна вести. Павлика тягнуло щораз більше до Галичини. Вкінцї він рішив ся вернути, відсидїти 6-місячну тюремну кару за „Ребенщукову Тетяну“ й сим здобути собі право життя далї в Галичинї.

З Женеви виїхав 12 лютого 1882 р. й 22 лютого 1882 р. зголосив ся у Відні відбути кару. З початком марта 1882 р. перевезли його з Відня до Львова.

Під час відбування кари у Львові державна прокураторія виступила проти нього з новим процесом за приналежність до тайного соціялїстичного товариства в рр. 1879—1881 і за статї в „Дзвонї“, „Молотї“ й женевській „Громадї“. З приводу сього процесу Павлика по відбуттю 6-місячної кари задержали далї в слїдчім арештї. Процес відбув ся 31 серпня і 1 і 2 вересня 1882 р. та скінчив ся увільненнєм Павлика.

Зі Львова відставили Павлика під сторожею до його рідного села Монастирська й аж там пустили на волю. Тут не застав він уже батька, який умер під час побуту Павлика на еміґрації.

З початком 1883 р. Павлик переносить ся до Львова й починає устроювати ся при помочи літературних заробітків. Пише кореспонденції до женевського „Вольного Слова“, працює в львівській соціялїстичній популярній газетї „Праса“, виготовляє переклади з чужих мов, між ин. також для „Бібліотеки найзнаменитших повістей“, яка була почала виходити при „Дїлї“, навязує зносини з дневником „Kurjer Lwowski“.

Важкий був се час для Драгоманівської ґрупи загалом і для Павлика особливо. Надії на швидкий і великий успіх нових ідей розвіяли ся, всякий инший заробіток крім літературного був неможливий, а сього заробітку, який в Галичинї загалом був нужденний, треба було шукати або в народовців або в Поляків. Франка ще рятувала белєтристична творчість, яка здобувала йому признанне серед українського громадянства без ріжниці партій. Павликови, що міг працювати тільки публїцистично, було багато важче знайти заробіток у виданнях народовців. При тім Павлика уважали найблизшим і найбільш непримиреним однодумцем Драгоманова, якого тодї народовцї як найрішучійше поборювали.

Серед сього довело ся знову зазнати тюрми. В часї перебування в рідним селї Монастирську влїтку 1885 р. Павлика 9 вересня арештували під закидом соціялїстичної пропаґанди серед селян. До судової розправи, яка була 2 сїчня 1886 р. в Коломиї перед окружним судом, просидїв він у слїдчім арештї; на розправі засуджено його на місяць арешту.

В сих часах працював Павлик над історією українського національного розвитку. Крім ряду статей і менших праць на сю тему (напр. про москвофільство серед українського народу

в Галичині, про українську еміґрацію в Америці й т. д.), розкинених по українських і польських виданнях, видав він в 1887 р. більшу працю п. з. „Про руcько-українські народні читальні“.

Назва сеї праці зовсім не відповідає її змістови та придумана — коли можна так сказати — з кривдою для праці і її автора. Прочитавши сю назву, думаєть ся, що се спеціяльна праця про народні читальні, — очевидно цінна, але занадто спеціяльна, щоб мав охоту заглянути до неї той, хто не має особливого інтересу до народніх читалень. А тимчасом справа читалень забирає в сій праці тільки невеличке місце. Автор, виходячи з того, що народні читальні є тільки одним з проявів нашого національного розвитку, дає в своїй праці історію нашого національного розвитку від часу приналежности Галичини до Австрії і в сім звязку говорить також про читальні. На праці зазначено, що се „частина - перша“; можливо, що друга часть була-б присвячена головно читальням, та вона не появила ся. Словом, праця Павлика „про руcько-українські читальні“ — се властиво історія нашого національного розвитку, яка й досі зберігла свою вартість і заслугувала-б на нове виданнє.

Від початку липня 1887 р. до кінця квітня 1888 р. Павлик перебув у Кракові, порядкуючи бібліотеку по польськім письменнику Йосифі Гнатї Крашевскім. Як результат сеї праці вийшов: „Katalog księgozbiorów, rękopisów, dyplomów, rycin, map, atlasów, fotografij, jakoteż osobistych dyplomów, adresów i t. p., pozostałych po śp. Józefie Ignacym Kraszewskim. Staraniem Franciszka Kraszewskiego uporządkował i spisał Michał Pawlik“ (Львів, 1888, стор. 649). Скільки праці треба було тут покласти, — праці, яку в инших обставинах можна було обернути на українську справу!

Для українського письменства ся праця Павлика принесла те, що він в бібліотеці Крашевского віднайшов матеріяли до своєї пізнійшої праці п. н. „Якуб Ґаватович (Ґават), автор перших руcьких інтермедій з 1619 р.“ і листи Куліша до Крашевского.

З початком 1889 р. Павлик зближаєть ся до народовців і дістає редакцію популярного тижневника „Батьківщина“. Се зближеннє було одним з проявів духа примирености, який тоді на хвилю запанував був серед народовців супроти радикальнійших елєментів. Пригадаємо, що рівночасно запрошено Драгоманова до участи у відновленій „Правді“, де навіть помі-

щено його програмову статю яко програму редакції. Одначе компроміс між видавцями „Батьківщини“ й Павликом продержав ся всього пів року. Видавши 25 чисел, Павлик уступив, заявляючи в ч. 26, що „властитель і відвічальний редактор „Батьківщини“ д. В. Нагірний на деякі голоси з боку домагав ся від мене, щоб я відрік ся на далї й тих провідних думок, руководячи ся якими я досї редаґував „Батьківщину“. До сеї заяви зауважила редакція, що »не були се деякі голоси, але був се голос загалу прихильників „Батьківщини“«.

В лїтї 1889 р., саме після уступлення з „Батьківщини“, Павлика з Франком і кількома російськими Українцями арештували й він знову просидїв кілька місяцїв. Та сим разом скінчило ся на слїдстві й до процесу не дійшло.

VI.

„Народ“ і радикальна партія. — Ювилей і смерть Драгоманова.

Нарештї діждав ся Павлик своєї газети. На основі рішення гуртка однодумців почав він видавати з початком 1890 р. два рази в місяць газету „Народ“. Нову газету підписував Павлик як видавець, Франко як відповідальний редактор. Головним редактором, на якого спадала майже вся редакційно-лїтературна та вся редакційно-технїчна праця, був Павлик. Головними співробітниками, які давали найцїннїйші річи, були Драгоманів і Франко. Видаваннє газети розпочато властиво без фондів, на товариську складку. Та зараз прийшов з грошевою підмогою Драгоманів, а опісля весь час підпомагали видавництво приятелї й однодумцї Драгоманова з російської України.

В листї до Драгоманова з 4 сїчня 1890 р., в якім Павлик повідомляє його про вихід 1 числа „Народу“ й висловляє добру надію про будучність газети, між ин. читаємо: „І прокураторія не так буде конфіскувати, раз через те, що мене практика привчила, як угодити навіть Ґіртлєрови (тодїшньому ц. к. прокураторови у Львові), а потім трохи й через те, що з нами тепер, знаєте, трохи кокетують військові сфери, що звязані просто з цїсарським двором. Навіть пропонували менї заложити письмо на правительственні гроші, я було згодив ся з тим, щоб менї дали повну волю в редакції і способах приковування австрійських Українців до Австрії, а крім того поставив цїлий ряд бажань до тих сфер, т. є. перше всього, щоб скасовано теперішнє правительство, особливо-ж

його прихильників у Галичині, як намісника, багато старостів і т. ин. Головна їх ціль буцім-то: притягти Україну до Австрії. Я сказав, що се може бути тільки тоді, коли Україна побачить повну волю австрійських Українців; тоді се буде мати великий моральний вплив на Україну, а радше на Росію, котра тоді й мусить скорше дати політичну волю. Про те-ж, — сказав я — щоб Україна належала політично до Австрії, нїщо й розказувати: нехай поперше Австрія заспокоїть своїх Українців, а не сягає по далеке. Зрештою ставлено менї щодо Росії досить реальні умови (спеціяльний віддїл у редакції на шпіонуваннє російських військових справ, — поясняє Павлик у виданню своєї переписки з Драгомановим), на котрі я, звісно, пристати не міг, хоч я і противний теперішньому російському ладови. На сїм поки-що переговори урвали ся, але вони ще прийдуть до мене, бо починають розуміти, що перед можливою війною з Росією їм слїд попустити трохи крайньому українському напрямкови. Та се все тільки так, — мене не зловлять. Коли дадуть підмогу хочби на „Народ“, то візьму, а робити буду своє для народу. Єдина умова (на котру я було згодив ся щодо пропонованої газети) се — бути вірним династії й Австрії, ну, а проти сього я нїколи й не виступав. Не думайте, що я сим запалив ся; я більше беру сї підступи з комічного боку і так критикую теперішнї порядки в Австрії, що бідному посередникови не-знати-що дієть ся, а я його прошу, щоб все се писав для двора, — нехай знає. Ну, та Бог з ними; цїкаво тільки те, що нами заінтересували ся.“

Подаємо сей епізод для характеристики тодїшнїх відносин. Очевидно, урвані переговори вже більше не навязали ся. Військові та двірські сфери були не від того, щоб послужити ся для своїх цїлей навіть такими радикальними елєментами, які представляв Павлик; але не думали для сього скидати цїлого правительства з галицьким намісником і старостами. Того самого 1890 р. галицький намісник гр. Казимир Баденї заключив угоду з народовцями.

„Народ“ був першою пробою публичного виступу радикальних елєментів серед тодїшнього українського громадянства. При кінцї 1890 р. ті самі елєменти закладають українську радикальну партію. „Народ“ був весь час свого істнування літературним орґаном партії (фірму партійного орґану носив він тільки якийсь час), а Павлик головною літературною підпорою і „Народу“ і партії. Підїдали і „Народ“ і партію і сили самого Павлика вічні гурткові суперечки, які часто знаходили яркий вислів і на шпальтах „Народу“. В жовтнї

1892 р. Павлик — почасти під впливом тих суперечок — переніс ся з „Народом“ до Коломиї, де тоді був головний осередок масового радикального руху, й там перебув два роки, видаючи побіч „Народу“ також популярну радикальну газету „Хлїбороб“. Та в жовтні 1894 р. переносить ся він з „Народом“ знову до Львова, щоб бути в осередку полїтичного життя краю й національного життя австрійських Українців.

Під кінець 1894 р. пережив Павлик одну з нечисленних радісних хвиль свого життя, се був ювилейний обхід 30-лїття письменницької дїяльности Драгоманова, устроєний 16 грудня 1894 р. Ініціятива й підготовленнє обходу належали майже в цїлости Павликови і з його листу до Драгоманова про обхід бє щира радість, що обхід удав ся.

Зате смерть Драгоманова, яка наступила через пів року (20 червня 1895 р.), була для Павлика важким ударом.

З смертю Драгоманова порвали ся також ті звязки, які лучили Павлика з однодумцями Драгоманова на російській Українї, і „Народ“ перестав виходити.

VII.

Дальша участь в радикальній партії. — Ювилей Франка. — Обхід 30-лїття дїяльности Павлика. — Становище бібліотекаря в „Науковім Товаристві ім. Шевченка“. — Праця для звеличання памяти Драгоманова.

В дїяльности радикальної партії брав Павлик живу участь ще кілька років, засїдаючи в партійній управі та редаґуючи партійний орґан „Громадський Голос“.

В 1898 р. радісною хвилею для нього був ювилейний обхід 25-лїття письменської дїяльности його найблизшого товариша праці Франка. На сей ювилей зладив він „Спис творів Івана Франка за перше 25-лїттє його лїтературної дїяльности 1874—1898“ (Львів, 1898, стор. 127). Є се справжнїй документ пієтизму для товариша та приятеля.

Зате болючим ударом для Павлика був виступ Франка в характері основника української національно-демократичної партії під кінець 1899 р. Вислів сього знаходимо в його статях з сього приводу в „Громадськім Голосї“.

З початком 1900 рр. участь Павлика в дїяльности радикальної партії стає щораз менша. Щораз гірше здоровлє, важке матеріяльне положеннє, инші лїтературні зайняття, полїтичні розчарування — се причини, які зложили ся на

се. Та звязків з партією він не зриває і у важких хвилях партія все знаходить у нього поміч, напр. коли не було кому редаґувати партійного орґану.

Ще одна ясніїша хвиля в життю Павлика: 20 падолиста 1904 р. з ініціятиви радикальної партії відбув ся у Львові ювилейний обхід 30-ліття його письменської і громадянської праці. Докладно описаний сей обхід в публікації: „Ювилей 30-літньої діяльности Михайла Павлика (1874—1904)".

В рр. 1897—1904 був Павлик бібліотекарем „Наукового Товариства ім. Шевченка" у Львові. Недуга й неприхильне відношенне до нього части виділу Тов-а спричинили, що він в 1905 р. уступив з сього становища, позбавляючи себе таким чином постійного заробітку, який мав у Товаристві.

Від смерти Драгоманова головним змістом літературної праці Павлика було збиранне й видаванне матеріялів для характеристики особи, праці, заслуг і значіння Драгоманова. В сій праці Павлик проявляв такий незвичайний пієтизм до Драгоманова, що — здавало ся — смерть Драгоманова не тільки не порвала звязків Павлика з Драгомановим, тільки ще неначе скріпила їх. В сій области вспів Павлик зробити справді багато, не зважаючи на щораз слабше здоровле й дуже важкі матеріяльні обставини. Розпочав він сю свою працю публікацією: „Михайло Петрович Драгоманів. 1841—1895. Його ювилей, смерть, автобіографія і спис творів" (Львів, 1896, стор. XII + 442 + XXXIV + 6). Потім пішли публікації переписки Драгоманова з ріжними людьми. Найбільша й найцінніїша з сих публікацій, — се „Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876—1895)", яку видав у Чернівцях в рр. 1910—1912 др. Лев Когут. Ся публікація мала обіймати 9 томів. Вийшли тільки томи II—VIII, які містять саму переписку. Том IX, який мав обіймати показчик, був зладжений, але не вийшов. Том I — передмова до цілого видання, властиво історія того часу й тих справ, до яких відносить ся переписка, таки не була написана. Крім того видав Павлик про Драгоманова кілька брошур (головно відчитів на обходах, присвячених памяти Драгоманова). Для Збірника фільольоґічної секції „Наукового Тов-а ім. Шевченка" зладив Павлик переклади фолькльорних творів Драгоманова.

Ся праця для звеличання памяти Драгоманова та в звязку з сим праця по історії руху, викликаного пропаґандою Драгоманова, — між ин. списав Павлик акти перших соціялістичних процесів проти нього і тов. — виповнила останні роки його життя. Та здоровле ставало щораз гірше,

матеріяльне положеннє щораз важче — й болюче було слухати, як Павлик з резиґнацією говорив, що вже не сповнить найважнїйшої задачі свого життя, не напише моноґрафії про Драгоманова.

VIII.

Вибух війни. — Павлик в президії „Головної Української Ради“. — Зайняттє східної Галичини та Львова російськими військами. — Смерть Павлика.

З вибухом війни радикальна партія делеґувала Павлика до „Головної Української Ради“, міжпартійної орґанізації галицьких Українців, утвореної на час війни, де його вибрано до президії в характері заступника голови. Надії, що може надійти велика хвиля визволення України, оживили вже дуже немічного Павлика.

Та сї надії дуже швидко розвіяла дїйсність вступлення російських військ до Львова. Без сил, без гроша, Павлик з резиґнацією зостав ся у Львові. „Я вже такий старий і близький смерти, — говорив — що менї нїчого не страшно“.

З вступленнєм російських військ до Львова настали для Павлика дуже важкі часи — морально й матеріяльно. Він бачив, як руйнуєть ся українське життє, — те життє, в яке він вложив працю цїлого свого життя, — і не чув у собі сил, щоб переждати важкий час і почати працю наново. А матеріяльно просто не було нїякого виходу. Слабість, жура, голод і холод просто день за днем добивали його.

26 сїчня 1915 р. він помер. Похорон відбув ся під російською сторожею. Похоронено його на Личаківськім кладовищі в звичайній земляній могилї, назначеній звичайним невеличким деревляним хрестом, на якім прибита його фотоґрафія (вже знищена) і бляха з написом: „Михайло Павлик, лїтерат, помер в 64 р. життя у Львові. 26. I. 1915“. Як бачимо, напис з помилкою: Павлик помер не в 64-ім, а в 62-ім роцї життя.

IX.

Загальні уваги про життє і дїяльність Михайла Павлика.

Про значінне того напряму, який повстав серед галицьких Українців під впливом Драгоманова, ми не будемо тут писати. Зате треба тут означити, чим була для сього напряму дїяльність Павлика.

Від першої хвилі знайомства з Драгомановим Павлик став рішучим прихильником його ідей, а при тім найревнійшим пропаґатором їх і найблизшим з Галичан приятелем Драгоманова. І таким зостав ся ціле життє. Для ідей, які перейняв від Драгоманова, віддав Павлик усе, що може людина віддати: долю цілого свого життя. Не мав він ані особистого щастя, ані „суспільного становища“, матеріяльні злидні їли його цілий вік, важка праця виповняла все його життє, вязниця підкосила в молодих літах його здоровлє, — все те в імя ідеї, яку перейняв він від Драгоманова.

З листів Драгоманова до ріжних людей видко, як високо цінив він сю посвяту Павлика для ідеї. Він уважав Павлика найбільше принципіяльним з своїх галицьких однодумців і часто висловляв погляд, що якби не Павлик, не було-б радикального руху й радикальної партії.

Вступив Павлик в життє з ріжнородними широкими інтересами. Пробував своїх сил в поезії, оповіданню й повісти, займали його студії над українською мовою й літературою, потім під впливом Драгоманова полонило його безмежне море політично-суспільних питань. Та не судило ся йому зайняти видного місця ні в літературі ні в науці, а також в публіцистиці величезна більшість його днів пішла на чорну, невидну — хоч не безслідну — працю.

Найтруднійше серед обставин його життя було займати ся чистою наукою. І тут Павлик при всіх своїх наукових інтересах справді дав небагато. В хроніці Наукового Товариства ім. Шевченка, де з приводу іменування його дійсним членом Товариства подано його біоґрафію, до ряду наукових зачислено тільки його праці про читальні та про Ґаватовича. Та його наукові інтереси й заслуги признало Наукове Товариство ім. Шевченка, іменуючи його в 1900 р. своїм дійсним членом.

Область літературної творчости Павлик швидко покинув. Зате як знаменитий знавець мови збагатив сю область українського письменства численними перекладами з чужих мов.

В области політично-суспільних питань Павлик зайняв становище не ученого дослідника (дав тільки ряд перекладів наукових праць), а публіциста. Инакше й не могло стати ся. Переймаючи ся політично-суспільними ідеями з ревністю апостола, Павлик міг стати тільки ревним проповідником їх, а способом проповіди стало друковане слово — публіцистика.

Таким чином публіцистична діяльність Павлика звязана нерозривно з його працею для радикального руху й радикальної партії. Ся праця була головною задачею й головним змістом його життя, їй посвятив він усї инші інтереси свого життя, для неї пережив весь вік у злиднях. Він був справдї апостолом і жерцем ідеї.

Особисте життє Павлика було дуже важке. Те, що я писав про особисте життє Франка, можна в загальних рисах прикласти й до життя Павлика, додаючи до сього, що Павлик нїколи не зазнав родинного життя, жив весь вік у великих злиднях і не мав перед загалом громадянства тих лїтературних і наукових заслуг, якими Франко заставляв громадянство відносити ся до нього з пошаною.

Яко найревнїйший і найбільш непримирений з однодумців Драгоманова Павлик найважче зазнав на собі неґативного відношення громадянства до Драгоманова та його ідей; се відношенне протягом довгих років було просто громадянським бойкотом.

Поминувши моральний бік справи, мало се для Павлика важкі матеріяльні наслїдки. Лїтературний заробіток у ті часи був загалом дуже важкий, а тут ще й важко, майже неможливо було його знайти. Доводило ся хапати ся за всяку чорну роботу, перебивати ся коректою (напр. один час в дневнику „Kurjer Lwowski“ за 40 кор. у місяць!) і вічно голодувати.

Слабе з природи здоровлє Павлика не видержало довго такого стану і в 45 лїт життя (тодї я його вперше побачив) він був уже слабосилим старцем. Що далї, то й сил уже не ставало на нїяку роботу.

Не можучи при своїх слабих силах відповісти своїм обовязкам бібліотекаря „Наукового Товариства ім. Шевченка“ (видїл не хотїв піти йому назустріч і облекшити його працї), він мусїв кинути сей останнїй постійний заробіток.

Коли на загальних зборах Товариства в 1905 р. звиринула справа, чи з огляду на його громадянські заслуги та його слабе здоровлє не признати-б йому емеритури, більшість зборів поставила ся до сього неприхильно, а один член Товариства сказав ось що: „Кожда людина повинна перше всього подбати про себе. Коли Павлик сього не зробив і тепер не має на старість нїякого забезпечення, то се його вина. Коли-ж тут покликують ся на громадянські заслуги Павлика, то нехай громада його удержує. Нехай Павлик піде з горнятком від хати до хати, то всюди дістане трохи страви. В мене також.“ Так говорила людина, що в молодости зоставала ся також під

впливом радикальних ідей (між ин. яко студент університету промовляла на ювилейнім обході Драгоманова), людина з докторським дипльомом і науковими аспіраціями, яка з часом зайняла одно з найвищих урядових становищ, словом, людина, що зачисляєть ся до духової еліти серед громадянства. Не наводжу імени сеї людини, тільки подаю її характеристику, — бо я певний, що вона тільки мала відвагу сказати те, що багато инших думало. Отже важне не імя, а те, що серед нашого громадянства можливе таке відношеннє до людей, які за громадянською службою забули „перше всього подбати про себе".

Се „занедбанне" відчував Павлик на старі лїта щораз важче. В останніх роках гурток людей старав ся що місяця зібрати для нього якусь суму. Але як се важко йшло! Понад яких 100 кор. збірка мало коли доходила. А тимчасом в самій радикальній партії були вже люде, що могли-б були взяти на себе удержанне Павлика на старі лїта, — не говорячи вже про загал громадянства.

Так жив Павлик на старі лїта як „відстрашаючий приклад" для молодших, який перестерігав їх, щоб за громадянською службою не забули „перше всього подбати про себе", бо за се треба буде покутувати, важко покутувати. Чи лежить в інтересї громадянства, щоб люде, які все своє життє віддали для ідеї, були такими „відстрашаючими прикладами", — на се питанне відповідь, здаєть ся, ясна.

В громадянстві була про Павлика думка, що се фантаст, наївний, дивак, словом, людина, яка з реальним життєм не має нїчого спільного. Безперечно, що віддаленнє між ідеалїзмом, яким визначав ся Павлик цїле життє, і реальними обставинами життя, в звязку з обставинами його власного життя (його непримиреність, бойкот з боку громадянства, вічні матеріяльні злидні, самітність і як результат того всього „духове сиріт'ство", говорячи словами Франка), давали деякі основи до такого погляду про нього. Але чи не найважнїйшою основою була тут недостача „суспільного становища" в Павлика? Бо маса дуже часто бачить у бідного наївність, дивацтво там, де в багатого, впливового бачила-б ориґінальність, буйність і багацтво думок. А зрештою — і се треба все тямити — в таких обставинах можна не то здивачіти, а збожеволїти!

А одначе Павлик до кінця свого життя зберіг дивну погідність ума й доброту серця. Його суспільний ідеалїзм був випливом основної риси його душі: віри в добрість людської натури й любови до людей, — віри такої сильної, що всї

розчарування життя не вспіли її знищити. Се проявляло ся, як в його громадянській діяльности, так і в його особистім життю.

В громадянській діяльности се спричиняло, що він часто бачив уже прихід літа там, де тверезими очима годї було приходу весни доглянути ся; в його писаннях, в його листах повно такого ідеалїзування.

В своїм життю був Павлик типом „безсребренника“, який в бідности й нуждї весь вік служив тільки свому Богови. Иноді просто болюче було дивити ся, як він відіймав собі останнє від уст, щоб видати якусь брошуру, що її в даній хвилї уважав конечною для справи. Живучи все життє одиноким, держав при собі стару матїр, а опісля сестру Анну, товаришку своїх перших аґітаційних праць. Яке серце було в нього, свідчить факт, що кілька років перед смертю, немічний і бідний, взяв на вихованнє двох бідних дївчаток і ще на смертній постелї поручав їх з особливим натиском опіцї сестри.

Не зоставив Павлик по собі визначних творів, які передавали-б його імя грядучим і грядучим поколїнням. Але коли візьмемо на увагу ту невсипущу працю, якою зазначило ся життє Павлика в нашім національнім життю, той ідеалїзм, з яким він віддавав ся тій працї, й ту жертву цїлого життя, яку він приніс ідеї, — то Павлик являєть ся одною з великих, історичних постатей в життю нашого народу.

Кінчимо бажаннєм, аби громадянство, що не було без вини супроти Павлика за його життя, — тепер по його смерти постарало ся, щоб місце, де спочивають його земні останки, було означене гідним його заслуг і значіння памятником.

Купуйте дешеві й загально-доступні видання Союза визволення України:

	к. с.
Т. Шевченко. Кобзарь. 2-ий випуск . . . . . Бр. 1·—в опр.	1·50
Проф. М. Грушевський. Як жив український народ. Коротка історія України. З малюнками і картою України . .	—·50
Сім Пісень. Гостинець для українських вояків. З нотами . .	—·20
Др. М. Лозинський. Галичина в життю України	—·60
М. Возняк. Наша рідна мова. З 18 портретами	—·20
Проф. І. Шишманов. Роля України в болгарськім відродженню (Вплив Шевченка на болг. поетів передвизвольної доби)	—·20
Проф. С. Томашівський. Церковний бік української справи	—·30
О. Кириленко. Українці в Америці	—·50
Др. І. Крипякевич. Українське військо. Короткий історичний нарис. З малюнками	—·40
Др. Л. Цегельський. Русь-Україна і Московщина-Росія . . .	—·80
Др. Осип Назарук. Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками . . . . . Брошур. 3·50, в оправі	4·50
О. Скоропис-Йолтуховський. Значінне самостійної України для европейської рівноваги	—·20
Памяти Івана Франка. Опис життя, діяльности й похорону. Зладив М. Возняк. З малюнками	1·—
Вол. Дорошенко. Українство в Росії. Найновійші часи. З численними портретами	1·20
Памяткова книжка Союза визволення України і **календарь** на 1917 р. з 103 ілюстраціями. Ціна 2·50 опр. прим.	3·70
Б. Заклинський. Що треба знати кождому Українцеви. З малюнками і картою України. Вид. 3-є	—·30
Ів. Бочковський. Фінляндія та фінляндське питанне . . .	1·20
Др. Е. Левицький. Листи з Німеччини	—·80
Вол. Гнатюк. Національне відродженне австро-угорських Українців (1772—1880 рр.)	—·80
Вол. Гнатюк, Українська народня словесність. (В справі записів укр. етнографічного матеріялу)	1·—
Наша пісня. Співаник. 20 найпопулярнійших укр. пісень і гимнів з нотами	—·50
М. Богданович. Білоруське відродженне	—·40
В. Антонович. Хмельниччина в повісти Г. Сенкевича . . .	—·40
Чужинці про українську справу	—·40
М. Троцький. Литовці	—·40
Вяч. Будзиновський. Як Москва нищила Україну	—·60
Др. М. Лозинський. Михайло Павлик	—·40
Prof. M. Hruschewskyj. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку) . .	—·50
G. Cleinow. Das Problem der Ukraina. Українська проблєма. (Про умови самостійної української держави) . . .	—·20
Dr. E. Lewyckyj, Galizien	—·60
H. Boczkowski. Ukrajina a ukrajinská otázka. (Україна й українське питанне). По чеськи. З картою України .	1·—
V. Choma-Dovski. Ukrajina i Ukrajinci (по хорватськи) .	1·—

Набувати можна отсї всї книжки в Адміністрації видань Союза визволення України. **Wien, VIII., Josefstädterstr. 79, II. St., T. 6.**

На жаданнє висилаєть ся почтовий чек ч. 107.090.

Ціна 40 сот.